

چيروكى چين؛ قهله مبارزىك له جيهانى سئيه مه وه بو جيهانى په كه م

20-08-2024

نووسه ره كان

مه محمود بابان

كورتته : ولاتانى تازه گه شه كردوو تينووى ئه و گورانكار بيانهن له زرخانى چين بهدى هاتوو، به لام هاوكارى چين له م رووه وه جياوازه، هه ربويه ش ههروه كو پسپوراني چيني ده يانگوت "ئيمه وهك ئه مريكويه كان نين و ناتوانين به خورايى و به ديارى بيت هاوكارى كه س بكهين، چونكه هيشتا ولاته كه مان خوى له گه شه كردن دايه، به لام به قهرزى چيندين ساله و به هيزى كارى چيني ده توانين يارمه تى بنياتنيان بدهين" ئاليره وه يه هاتنى چين بو ولاتانى تازه گه شه كردوو هه م دهرفته هه ميش مه ترسيه كه گه و ره يه.

پلانى پەرەپىدانی چىن لە چوار بىنەماي سەرەكى پىكھاتووہ كە ئەوانىش برىتییە لە پەرەردە، دارستان و سەوزايى، بىناتانى رىگاکان (وشكانى، ئاوى و ئاسمانى) لەگەل كرانەوہ و بەستەنەوہ لەنيوخۇدا و بە جىھانەوہ. ئىستا چىن بە كارگەي جىھان دەناسرېت ئەوئىش بەھۆي گۇرانكارىيەكان لە بىناتانى ژىرخانى نيوخۇيى و ھاوكارىيان بۇ وڵاتانى تازەگەشەكردوو بە قەرر و ھەناردەكردنى كالتاكانيان بۇ ھەموو جىھان بەكوالىتى و نرخى جياوازەوہ. ئەم پىشكەوتنەي ئىستا لەژىرخانى خزمەتگوزارىيەكان و بىناتانى ژىرخان لە چىن دەبىنرېت، بە چوار بىنەماي سەرەكى كۇنترۇلكراوہ، كە ئەوانىش پاراستنى كلتور و كەلەپوورى چىنى، پاراستنى ژىنگە و ئىكۇلۇجى، دابىنكردنى سىستىمى ئاوى و ئاوپۇرۇ لەگەل بىناتانى ژىرخانى گشتى وەك خزمەتگوزارىيە بىنەپەتییەكان وەك دابىنكردنى ئاسايش، تەندرووستى و قوتابخانە و ھۆيەكانى گواستەنەوہ.

ئىستا و بۇ دەپەي داھاتووش ئەگەر باس لە باشى يان خراپى ئابوورى جىھان بكرىت ئەوا وڵاتى چىن پىشكەي كەورەي بەردەكەوئىت، چونكە لە دەپەي رابردوودا چىن بەسوود بىنين لە بازرگانى جىھانى وایكردووہ ئابوورى جىھان و ولاتان بەخۇيەوہ گرېدات. زۆرەي شارەزايانى ئابوورى گەشەي ئابوورىيەكەي بە "موجىزە" ناودەئىن و بەرھەمى ئابوورى تاك يان داھاتى تاك لە دوو دەپەي رابردوودا بەرئىزەي 3000% زيادىكردووہ، (كۆپەندى ئابوورى جىھان، 1 تەممووز 2024) [i].

بىناتانى ژىرخانىكى لەمشىوہەي و گۇرپىنى ئابوورىيەكەي لە جىھانى سىيەمەوہ بۇ سوپەر پاوہ، ئەھىشتىنى ھەژارى سەخت و دەركردنى 800 ملىۇن كەس لە ھەژارى لەماوہي ژيانى بەك نەوہدا (بانكى جىھانى، 1 نىسان 2022) [ii]. وایكردووہ ئىستا چىن بىھوئىت لەم رىنگەيەوہ ھەژموون و ئەزموونى خۇي بۇ وڵاتانى تازەگەشەكردوو بگوازىتەوہ.

وڵاتانى تازەگەشەكردوو تىنووي ئەو گۇرانكارىيانەن لە ژىرخانى چىن بەدى ھاتووہ، بەلام ھاوكارى چىن لەم رووہوہ جياوازە، ھەربۇيەش ھەروەكو پىسپۇراني چىنى دەبانگوت "ئىمە وەك ئەمريكيەكان نىن و ناتوانىن بەخۇراپى و بە ديارى بىت ھاوكارىيە كەس بەكىن، چونكە ھىشتا وڵاتەكەمان خۇي لە گەشەكردن دا، بەلام بە قەررەي چەندىن سالى و بەھىزى كارى چىنى دەتوانىن يارمەتى بىناتنىان بەدەين" ئالزەوہەي ھاتنى چىن بۇ وڵاتانى تازە گەشەكردوو ھەم دەرفەتە ھەمىش مەترسىيەكى گەورەيە.

چىن و ژمارەي دانىشتوان؛ شارىك ھىندەي وڵاتىك

چىن لەزۆر رووي جياوازەوہ وڵاتى ژمارەي ملىۇنى و مىليارىيە، بۇ نموونە بەتەنيا لە پىنج شارى سەرەكى ئەو وڵاتە ژمارەي ئەوانەي تىياندا دەژىن لە سەروو 110 ملىۇن كەسەوہن، شارى چۇنگچىنگ ژمارەي دانىشتوانەكەي 31.9 ملىۇن كەس، بەدوايدا شەنگەھاي دېت كەوا ژمارەي دانىشتوانى 24.8 ملىۇن كەسە و لە پاش ئەوئىش بەھىزىنگى پايەخت دېت كەوا ژمارەي دانىشتوانى 21.8 ملىۇن كەسەن و ژمارەي دانىشتوانى چىنگدو 21.4 ملىۇن كەس و ھى كوآنزووش 18.8 ملىۇن كەسەن (جيا رووشاك، 2 ئاب 2022) [iii].

ئىستا چىن بە 1.4 مىليار كەسەوہ رىزەي 17.39% كۆي دانىشتوانى ھەسارەي زەوي پىكەدەھىنئىت و بەوئىش بەپەلي دووہم لەدواي ھىندستانەوہ دېت. ژمارەي دانىشتوانى ھەندىك لە شار و گوندەكانى زۆر زياترە لە وڵاتىكى پىشكەوتوو، وەك ھۆلەندا و دوو ھىندەي سوئد و وڵاتانى دىكەيە لە جىھان.

لەماوہي 100 سالى رابردوو لە چىن ژمارەي ئەوانەي لە شارەكان دەژىن لە 170 ملىۇن كەسەوہ گەبىشتووہتە 900 ملىۇن كەس، كە لەرووي رىزەيەوہ شارنشىيان لە 17.9% وە زيادىكردووہ بۇ 64.7%. ھەموو شارە گەورەكان و گوندەكان بەرئىزەي وشكانى و رىنگەي خىزاي شەمەندەفەر و بەندەري گەورەوہ بەنيوخۇ و دەروہ بەستراونەتەوہ، ھەربۇيەش گوندنشىيان دەتوان بە كەمتر لە 2 كاژىر بەرھەمەكانيان بگەبەننە شارە گەورەكان و بگەرىنەوہ بۇ گوندەكانيان، (سالنامەي ئامارى چىن، 2023) [iv].

بەشارىبوونى دانىشتوانى چىن وایكردووہ كەوا پىشكەوتنى ئابوورى و پەرەپىدانى كەرتە جياوازەكان رووبدات. سالى بە سالى رىزەي بەشارىبوون لە زيادبوون دا، بەشئوہەيەك لە 2021 دا گەبىشتووہتە 64.7%، بەمشئوہەيەش بۇ ھەر 1% زيادبوون لەرئىزەي ئەوانەي لە گوندەكانەوہ دەچنە سەنتەري شارەكان لە چىن 10 ملىۇن كەس لە سەنتەري شارەكان زياد دەكات، (جيا رووشاك، 2 ئاب 2022). كە ئەمەش ئىستا ئالنگارىيەكى گەورەيە لەبەردەم دەولەتدا. چونكە بەھۆي زيادبوونى خواست بۇ خزمەتگوزارىيە بىنەپەتییەكان و دابىنكردنى ھەلي كار و وەبەرھىننى زياتر لە سەنتەري شارەكان دا قورسايەكى زياتر لەسەر دەولەت دروستبووہ.

بنياتناني ژيړخاني گواستننه وې وشکاني، ئاوي و ئاسماني

له پړوي ژيړخانهوه، پيشووتر دهولت ههولې بنياتنان و پيشخستني ريځاکاني گواستننه وې به وشکاني و ئاوي و ئاسماني داوه، بهلام نړيکي چهندين دهيه به کي چين په پړه وې له هه اوبه شيبي نيوان کهرتي تايبه و گشتي کردووه و وه به رهينه راني نيوخوي و دهره کي رولي گوره يان پيدراوه له بوژاندنه وه و بنياتناني ژيړخاني نيوخوي له هه موو رووه کانه وه.

بۇ نموننه ئه و پيشکه و تنه ئيستا له گواستننه وې ئاوي و به ندره کاني چين بۇ هه نارده کردني کالاکان ده بينرئيت به چوار قوناخ له ماوه ي کرانه وې چين به رووي دهره وه و به ستنه وې ئابووريه کي به جيهانه وه به دي هاتووه.

هه ربويه ش ئه م پيشکه و تنه ي گواستننه وې ئاوي بۇ کالاکان له نيوخو و هه نارده کردني بۇ دهره وه به شيويه که کهوا له سالاني 1949 بۇ 1979 به قوناخ بنياتناني سه ره تايي، سالاني 1980 بۇ 1999 به قوناخ خيڙاي بنياتنان و فراوانکردني کوريدوره کاني ئاوي، سالاني 2000 بۇ 2010 به قوناخ ئاستي به رزي بنياتنان له پړوي کوالي تي و هه مه جوړي و که مکردنه وې کاتوه و قوناخ چواره ميش له سالاني 2011 بۇ ئيستا بووه که به قوناخ سه قامگيري و په ره پيدان له هه موو رپړه وه ئاوييه کان و کوريدوره کان داده نرئيت، (لي هونگچاک، 10 ي ئاب 2024). [v]

به ندره نوييه کان روليکي گه و ره له گواستننه وې ئاوي بۇ کالاکان له نيوخو و دهره ودا ده بينرئيت، به شيويه که قه باره ي گواستننه وې کالاکان له به ندره کانه وه له 2012 دا 4.5 مليار تون بووه، به لام له 2021 دا گه يشتووه ته 8.2 مليار تون. کارگوي کال و که لووپه ل به ندره کاني چينه وه بۇ جيهان له هه مان ماوه دا له 6.6 مليار تونه وه گه يشتووه ته 9.4 مليار تون، (وانگ دونگ مينگ، ئاب 2021). [vi]

ريځاکاني گواستننه وې وشکاني، به تايبه تيش ريگه ي شه مه ندره فهر و شه مه ندره فهر ي خيڙا به رده وام له زيادبووندا بووه، به شيويه که ريگه ي هيڙي شه مه ندره فهر کهوا له 2012 دا کاري کردووه 97 هه زار و 60 کيلومه تر بووه به لام له 2021 دا گه يشتووه ته 150 هه زار کيلومه تر، ئه و هيڙانه شي که به هيڙي خيڙا high Speed railway ناسراوه له 2021 دا گه يشتووه ته 40 هه زار کيلومه تر، واته رزه ي دوو له سه ر سي هيڙه کاني شه مه ندره فهر له چين هيڙي خيڙايه، (لي هونگچاک، 10 ي ئاب 2024).

هه روه ها، له پړوي گواستننه وې کالوه به شه مه ندره فهر ي خيڙا له 2012 دا يه کم هيڙي خيڙاي شه مه ندره فهر ي گواستننه وې کال له باشووري چينه وه بۇ دويستبيريگ له ئەلمانيا بووه، به لام دواي 10 سال په يوه ندي بازرگاني چين و ولاتاني ئه وروپا به شيويه که گه شه ي کردووه له سالي 2021 دا ژماره ي هيڙه کاني گواستننه وې کالاکان به شه مه ندره فهر زيادکردووه بۇ 78 هيڙي گواستننه وې کهوا ده گاته 185 شار له 24 ولاتي ئه وروپا، که سالانه به ها که ي ئه م کالايانه ده گاته 240 مليار دولاړ.

ريگاي خيڙاي هاتو وچوي ئوتومبيل که به Highway network ناسراوه له 2012 دا تهنيا 4.23 مليون کيلومه تر بووه، به لام له سالي 2021 دا گه يشتووه ته سه روو 5.28 مليون کيلومه تر، هه روه ها ئيکسپريس هايوه ي بۇ دهره وې شاره کان له سالي 2021 دا 170 هه زار کيلومه تري تيپه راندووه، (لي هونگچاک، 10 ي ئاب 2024).

له پړوي به کارهيناني هيڙي ئاسماني و فرؤکه خانه کانه وه، ژماره ي ئه و که سانه ي هيڙي فرؤکه يان له ماوه ي دهيه ي رابردوودا له شارتيکه وه بۇ شارتيکي ديکه هه ليزاردووه دوو هيڼده بووه، ئه مه ش به واتاي کردنه وې فرؤکه خانه ي نوچ و باشکردني هيڙي ئاسماني بووه. به شيويه که له 2012 دا ژماره ي ئه و که سانه ي سه فهران کردووه 319 مليون کهس بووه، به لام له 2021 دا گه يشتووه ته 659 مليون کهس، (سالنامه ي ناماري چين، 2023).

يه ک پشتينه و يه ک ريگا؛ زيندووکردنه وې ريگه ي ئاوريشم و بالا دهستي چين له

داها توودا

ريگاي ئاوريشم يان يه ک پشتينه و يه ک ريگا کهوا له سالي 2013 وه راگه به نراوه تاوه کو ئيستا 136 ولات و 36 دامه زراوه و ريکخراوي نيوده ولته تيډا به شداريان کردووه؛ له پړوي ژماره ي دانيشتوانه وه ولاتاني به شدار له م پرؤزه به دا رزه ي 70% کوي دانيشتواني جيهان پيکده هيڼئيت. له سالي 2021 دا 20.3 مليار دولاړ له لايه ن چينه وه به و ولاتانه دراوه و به شداريان له ريگه ي يه ک پشتينه و يه ک ريگا کردووه، (پورتالي يه ک پشتينه و يه ک ريگا، 16 ي ئاب 2024). [vii]

ريگه ي ئاوريشم کهوا شه ش کوريدور و به ندره ي گه و ره له خوده گرئيت که چين و ئاسيا به ئه فريقا، ئه وروپا و جيهانه وه ده به ستننه وه،

چين بەرگاي ئاشتى، پردى شارستانى و دەرکەوتنى چين لەم سەدەيدا ناويدەھيئىت و دەبىتە ھۆى ھاوتاهەنگى لەرووى ئابوورى، بازارگانى و ھەبەرھيئانەھە.

شارەزايانى چيني رايانوايە كەوا لەم سەردەمەدا جىھان بە گۆرانكارىيەكى جەھەرى و بنەرەتى تىدەپەرئىت لەرووى پەرەپىدان و گواستەنەھە بۆ قۇناخىكى نوى، ھەربۆبەش رىگەى يەك پىشتىنە و يەك رىگا كە لە رىگەى كۆنى ئاورىشمەھە سەرچاھەى گرتوھە دەتوانىت دووبارە بىتەھۆى بەستەنەھەى چين بەجىھانەھە لە داھاتوودا، چونكە چىنيەكان پىيانوايە كەوا لەناوچوونى رىگە كۆنەكە بەھۆى شەرەھە بووھە و دەرکەوتنەھەى بەھۆى ئاشتىيەھە دىتتەدى، ھەربۆبەش رىگەى يەك ئارام و سەقامگىرىيەكى بەردەوام پىويستە بۆ رىگە نويەكە لەنۆوان ھەموو ھاوبەشەكاندا كە لەلايەن چىنەھە بىياندەنرئىت و بۆ ھەمووان دەبىت.

بىياتنانى ئەم رىگەيە ھەك پىسپۆراني چيني ئامازەيان بۆ كردوھە، دوو ئامانجى ھەيە كەوا ئاسانكارى نىوخۆيى بۆ گواستەنەھە لەنيو و لاتانى پرۆژەكە و خزمەتكردن بەئامانجى گەرەى چين كەوا بەستەنەھەى جىھانە پىكەھە لەزىر ھەژموونى چين.

بىياتنانى ئەم رىگايانە لە و لاتانى تازەگەشەكردو دەرەتەتەكى گەرەبە بۆ بەستەنەھەى پارچەكانى و لاتەكە بەبەكەھە و ئاسانكارى بۆ ھاوتوچۆ و گواستەنەھەى كالا لەنيوخۆدا بكات، بەلام بىياتنانى پرۆژەكە بە قەرز و ئەو فايدهى چين لەدواى تەواو بوونى پرۆژەكە داواى دەكات ئەگەر رىفۆرم و چاكسازى لەم و لاتانەدا نەكرئىت ئەوا زۆربەيان بە دەردى سىرلانا كە دەچن نەھەكو نەبىجىريا لەرووى ھاوكارى چىنەھە بۆ بىياتنانى ژىرخان و خزمەتگوزارىيە سەرەتايەكان، چونكە زۆربەى ئەم و لاتە تازەگەشەكردووانە بەدەست نەخۆشى تەواونەبوونى پرۆژەكان و گەندەلەيەھە دەنالىن.

موعجىزەكانى گەشەپىداني ئابوورى چين لە يەك نەھەدا

ئابوورى چين ياخود گەشەى بەرھەمى نىوخۆى GDP لەماھەى كەمتر لە يەك دەيەدا دوو ھىندەبووھە، بەشئوھەيەك لەسالى 2012دا 8.5 ترىليۇن دۆلار بووھە، بەلام لە 2021دا گەيشتوھەتە سەرروو 16.8 ترىليۇن دۆلار، كە ئەمەش بەماناي زىادبوونى داھاتى تاك و بوژاندەھەى و لات دىت ھەربۆبەش داھاتى تاك لە 2012دا تەنيا 6 ھەزار و 300 دۆلار بووھە، بەلام لە 2021دا گەيشتوھەتە 12 ھەزار و 500 دۆلار، (بانكى جىھانى، 1ى نىسان 2022) [viii].

ئىستا، چين بەكەم ئابوورى جىھانە لەرووى ھىزى كرىن و دووھەم گەرە ئابوورى جىھانە لەرووى گەشەى بەرھەمى نىوخۆيەھە و رىژەى سەرروو 19% ئابوورى جىھان پىكدەھيئىت. ھەرەھە، ئەم كارگەيەى جىھان لەرووى ھەناردەكردن و بەرھەمھيئانى كالا و كەلوپەل و بەرھە خۇراكيەكانەھە بەشئوھەيەكە كەوا كۆى ھاوردە و ھەناردەكردن لەماھەى دەيەيەكدا بەھاكەى لە 3.87 ترىليۇن دۆلار گەياندوھەتە 6.05 ترىليۇن دۆلار، كە ھەناردەكردنى زياتر بووھە لە ھاوردەكردن (2012-2021).

ئىستا، پلانى چين بۆ بەردەوامىدان بە گەشەكردنى ئابوورى تاك و نەھاتنەخوارەھەى گەشەى ئابوورى ئەم نەھەيە كەوا بكات نەكەونە ژىر ھىلى ھەژارىيەھە، ئەمەش بەپلانىكى پىنج سالى لەرووى بەستەنەھەى ناوچەكان بەيەكەھە و دۆزىنەھەى كار بۆ دانىشتوان دابىنكات، بەشئوھەيەك لە 2021دا ژمارەى ئەو كەسانەى لەناوچە گوندىشىنيەكان بوون كارىيان بۆ دۆزراوھەتەھە گەيشتوھەتە 31.4 مليۇن كەس.

كەمكردنەھەى ھەژارى سەخت لە چين نىكبووھەتەھە لە سفر، واتە ئەوانەى تواناي دابىنكردنى خۇراكى رۆژانەيان نىيە و لەبرسا بمرن، بەگۆيرەى داتاكان لەسالى 2012دا ژمارەى ئەو كەسانەى لە ھەژارىيەكى سەختدا بوون 98.9 مليۇن كەس بووھە، بەلام لە 2020دا ژمارەكە كراوھە بە سفر و ھەژارى سەختيان تىپەراندوھە، (بى بى سى، 25ى شوبات 2021) [ix]. لە پىش سالى 1978وھە مليۇنان كەس نەپانتوانىوھە كەوا ژەمىك خۇراكى لەرۆژىكدا دابىن بكن، بەلام دواى كرانەھە و بەستەنەھەى ئابوورىيەكەى بە جىھانەھەن لە 2021وھە ھىچ كەسئىك لەو ئاستەدا نەماوھە و لەو كاتەھە لە چين 800 مليۇن كەس لە ھەژارى رىزگاركراون ، كە ئەمەش بەپى ئامارى بانكى جىھانى رىژەى 70% كۆى ئەو ژمارەيە پىكدەھيئىت كەوا لەو ماوھەيدا و لە جىھان لە ھەژارى رىزگارىيان بووھە.

رۆلئىكى گەرەى ئەم پىشكەوتنە پەبوھەستە بە بەرھە پىشبردنى سىستەمى بانكى، كەوا لەماھەى يەك دەيەدا سەرمايەى بانكەكان سى ھىندە زياترى كردوھە، بەشئوھەيەك لە 2012دا كۆى سەرمايەى بانكەكان 134 ترىليۇن يوان بووھە، بەلام لە 2022دا دەكات بە 345 ترىليۇن يوان. ھەرەھە، ژمارەى بانكە نۆدەولەتى و جىھانىيەكانىش لە چين گەيشتوھەتە 946 بانك بە سەرمايەى 378 ترىليۇن يوان، .

بەپى داتا فەرمىيەكان ئىستا لە دە گەنج ھەشتيان كارتى بانكىان ھەيە و لەرووى كۆى دانىشتوانەھە لە 2021دا رىژەى ئەوانەى كارتى بانكىان ھەبووھە گەيشتوھەتە 88.71% لەكاتىكدا يەك دەيە پىشوووتر 63.8% بووھە.

لهرووی بازاری دنیاییه، ئیستا چین به دووم گهورهترین بازاری بازرگانی و پیشهسازی دنیایی (تئمین) له جهان داده نریت، کهوا سرمایهی ئه بازاره له 7.4 تریلیون یوانهوه گهیشتووه ته 24.9 تریلیون یوان له سالی 2021 دا.

هروهه، لهرووی وه بهرهنانی دهره کیهوه FDI له چین گهشه کردنیکی خیرای به خووه بینوه، به شیوه یه کوی سرمایهی وه بهرهنانی دهره کی بۆ کال و خزمهتگوزارییهکان له چین له سالی 2012 دا ته نیا 4.4 تریلیون دۆلار ئەمریکی بووه، دواي که متر له دههک ئه و بره دهگاته 6.9 تریلیون دۆلار له سالی 2021 دا.

بۆ نموونه ئه و کهسانه ی له گوندهکان ژیاون داهاتیان له ماوه ی نیوان 2013 بۆ 2021 له 8 هزار و 644 یوان گهیشتووه ته 18 هزار و 931 یوان له سالی 2021 دا، به مەش داهاتهکانیان سهروو دوو هینده زیاد ی کردووه، (دامه زراوه ی نیشتمانی ئاماری چین، 2024) [x].

به گشتیش ژماره ی ئه وانه ی کهوا کارت ی چاودیری سه ره تایی ته ندروو ستیان هه یه له ناوچهکانی دهره وه ی شمارهکان گهیشتووه ته 99.9% که ژماره ی گوندهکانی چین 12 هزار و 500 گونده کهوا هه موویان ئینته رنیتیان بۆ دابینکراوه و ده ستیان به ئینته رنیته دهگات بۆ رایبکردنی مامه لهکانیان و پیداو یستییهکانیان.

کهرتی خانوو به ره ی چین به یه کیک له کهرته خیرا گهشه کردووهکان لهرووی به رزبوونه وه ی نرخ و فراوانبوونه وه داده نریت، له ماوهکانی رابردوو نرخ ی خانوو وشوقه به رزبوونه وه یه کی بئ وینه ی به خووه بینوه، که خهونی گه وه ی چینیهکان هه بوونی خانوو یه که. فراوانبوونی ئه م کهرته به شیوه یه که به شداری له کوی گه شه ی به ره مه ی نیوخی چین GDP دا له ماوه ی دوو ده به دا له 1.08% گهیشتووه ته ریزه ی 2.2% له 2022 دا، (ليو لين، تاب، 2023).

هروهه، به پیی داتا فه رمیه یهکان زیادبوونی به های خانوو به ره له چین هاوتا نه بووه له گه ل زیادبوونی داهاتی تاک، ئه مه ش به مانای ئه وه دیت نرخ ی خانوو به ره به هه مان بر ی زیادبوونی داهاتی تاک نه بووه له ماوه ی کرانه وه و به ستنه وه به جیهانه وه.

له ماوهکانی رابردوو دابه رههنان له کهرتی خانوو به ره بئ وینه بووه و وایکردوو کهوا به رده وامی به گه شه کردنیکی زور خیرا بدات و نرخهکان به به رزی بمینیتته وه، به هو ی زیادبوونی دانیشتوانی شمارهکان. هه رچه نده حکومه ت هه وئێ راکرتنی بالانسیک له نیوان میکانیزمی بازار و کۆنترۆ لکردنی نرخهکان بۆ ئه م کهرته ی داوه، به ئام تاوه کو ئیستا نه توانراوه هاوسهنگیه کی دروستیکات تاوه کو کهسانی داهات مامناوه ند و چینی خواره وه که به چینی ساندویچ ناسراون بتوانن خانوو یه کیان هه بیته، سه ره پرای هاوکاری حکومه ت، پیدانی قهرزی بانکی و پالپشتی دارایی بۆ ئه م دوو ئاسته ی کۆمه لگه، (ليو لين، تاب، 2023) [xi].

له سه روو هه موو ئه مانه شه وه، خالیکی سه رنجراکیش له ئابووری چین دابه زینی خه رچی تاک بۆ خوراک ی روژانه، له ماوه ی نیوان سالانی 2010 وه بۆ 2021 خه رجیهکانی تاک بۆ خوراک له ریزه ی 35.7% وه که میکردوووه بۆ 29.8%، له هه مان کاتدا خه رچی تاک له ماوه یه دا زیاتری کردوووه بۆ کوالیتیکی باشتری زیان له رووهکانی فیربوون و وه رزشکردن و رووهکانی دیکه وه.

بوژاندنه وه ی کهرتی کشتووکال و دابینکهری ریزه ی 20% خوراک ی دانیشتوانی جیهان

ئیستا چین ریزه ی 20% کوی خوراک ی دانیشتوانی جیهان به ته نیا ریزه ی 9% کوی خاکی چیندراو به به ره مه کشتوو کالییهکان دابین دهگات، (کای سیو و شاروون شویمه کار، 20 شووبات 2024) [xii]. لهرووی به ره مه مهینانی دانه وئله وه له ماوه ی ده یه ی رابردوو بر ی به ره مه مهینراوی دانه وئله له 630.4 ملیون تۆنه وه له سالیکدا گهیشتووه ته 695.4 ملیون تۆن له 2023 دا، (دامه زراوه ی ئاماری نیشتمانی چین، 2023).

ئیستا به ره مه مهینانی کشتووکال به هه موو جوړهکانه وه پیشه و تنیک ی زوری به خووه بینوه به شیوه یه کی به کارهینانی تهکنه لوژیا و په ره سه ندهکانی به کارهینانی ژیری ده ستکرد و ئامیری نوی بۆ به ره مه مهینانی دانه وئله و میوه ی جیاواز له ریزه ی 20% له سالی 1949 وه گهیشتووه ته 60% له 2021 دا له هه مان رووبه ری زهوی چیندراو به و خوراک و میوانه دا.

ژماره ی ئه و پلاتفۆرم یان کۆگایانه ی له ئونلاینه وه له ناوچه گوندنشینهکان شت ده فروشن به نیوخی و دهره وه له 1 ملیون و 632 هزار و 600 دانه وه له سالی 2012 دا زیادیکردوووه بۆ 16 ملیون و 325 هزار کۆگا و پلاتفۆرم له 2021 دا. هه ربویه ش به های فروشتنی به ره مه ی جووتیارهکان له م کۆگا و پلاتفۆرمانه وه له 2021 دا گهیشتووه ته 294 ملیار دۆلار (پان چانگیوئنگ، 3 ی تاب 2024) [xiii].

خیرا گه شه کردنیکی گه وه له وه به رهینانی وه نوپوووهکان بۆ نیوخی و دهره وه هه یه به شیوه یه کی له 2012 دا سه رچاوه ی وه

نۆبۈۋەكان لەچىن تەنبا رېژە 14.5% كۆى وزەى بەكارھاتوو پىكھىناۋە، بەلام لە 2021دا وزە نۆبۈۋەكان رېژە 25.5% كۆى وزەى بەكارھاتوو پىكھىناۋە، (دامەزراۋەى ئامارى نىشتمانى چىن، 2023). ھەرۋەھا، چىن ئىستا دابىنكەرى سۆلەر پاۋەر و ئۆتۆمبىلى كارەبايە بۇ جىھان، كەوا رېژە 60% ئۆتۆمبىلى كارەبايى جىھان پىكھەيىت و سالانە تواناى خستىنەرۋوى 10 مىلۇن ئۆتۆمبىلى كارەبايى بەنرخى ھەرزانتەر لە ولتاتانى دىكە ھەبە.

ئىستا، بازارى ئۆتۆمبىلى كارەبايى لە نىوخۇ و دەرەۋەش گەشەكردىكى گەرەى بەخۇۋە بىنيۋە، بەشپۈۋەيك بەرېژە 12% ژمارەى ئۆتۆمبىلى كارەبايى بچووك و مامناۋەند لەنىوخۇدا زىادىكردوۋە كە ئەمەش بەرېژە 50% زىاتەر دىت لە ھەموو جىھان، كە ھى ولتاتانى دىكە لەخوار 7%ۋەبە. ئىستا چىن گەرەتەرتىن ھەناردەكارى ئۆتۆمبىلى كارەبايى لە جىھان و گەرەتەرتىن بەكارھىنەرىش لەنىوخۇدا بەتايىبەتى لەلايەن نەۋەى نۆپۈۋە.

لەرۋوى بەرھەمھىنانى وزە لە ھايدىرۇپاۋەر (بەنداۋەكان) و بايۇماسەۋە لە جىھاندا پىشەنگ و يەكەمى رىزەندىبەكە. لەسالى 2021دا چىن بازارى بازىرگانىكردن بۇ دەردانى گازى دوۋانەئۆكسىدى كاربۇن ھىناۋەتەۋە ئاراۋە و بازارەكە گەشىتوۋەتە 4.5 مىليارتۇن، كە ئەمەش بەماناى كەمكردنەۋەى دەردانى گازى دوۋانەئۆكسىدى كاربۇن و زىادكردنى ۋەرگرتنى وزە لە سەرچاۋە پاكەكانەۋە دىت.

گۇرپانكارىيەكى گەرەى ژىنگەى لە چاندنى دار و سەوزكردن

چىن گۇرپانكارىيەكى گەرەى لەرۋوى ژىنگە و پاكردنەۋەى ھەۋاۋە بەخۇۋە بىنيۋە، بەشپۈۋەيك واپىكردوۋە لە 2021دا رېژەى ھەۋاۋەكى پاك رۇژانە لەسالىكدا بگاتە 87%، واتە ژمارەى ئەو رۇژانەى لەسالىكدا كەۋا ھەۋاۋەكى پاكى بۇ دانىشتوان ھەبوۋە 317 رۇژى تىپەپاندوۋە. لەكاتىكدا و لەسالى 2011 بىر دەردانى دوۋكەل و پىسبوۋنى ھەۋا بە بىر 1 مىلۇن و 550 ھەزار تۇن بوۋە، بەلام لە 2020دا كەمىكردوۋە بۇ 155 ھەزار تۇن كە ئەمەش رەنگدانەۋەى پلانى 14 سالەى چىن بۇ روۋبەرۋوبوۋنەۋە و كەمكردنەۋەى گۇرپانكارىيەكانى كەشۋەۋا و پىسبوۋنى ھەۋا، (پرۇگرامى ژىنگەى نەتەۋەبەكگرتوۋەكان، UNEP و بلۇمبىرگ 14 حوزەپىران (2022) [xiv].

رېژەى سەۋزايى و دارستانەكان لەچىن گەشىتوۋەتە 23.3% لەكۆى روۋبەرى زەۋى چىن، كە زۇربەى پىشتەر دارستان نەبوۋە، و ئەم رېژەبەش بەۋاتاي 25% رېژەى دارستانى جىھان دىت. لەرۋوى پاركى نىشتمانىيەۋە ھىندەى روۋبەرى بەرىتانيا پاركى نىشتمانى National Park لەچىن ھەبە.

دىارتىن نەۋونە لە سەوزكردن ياخود باشكردنى كوالىتى ھەۋا لە چىن، بەيژىنگى پايتەختە كەۋا سال بە سال ژمارەى ئەو رۇژانەى كەۋا باشتىن كوالىتى ھەۋاى ھەبە لەماۋەى دەبەى رابردوۋدا بەك لەسەر سىن زىادىكردوۋە بەھۇى چاندنى دار و زىادكردنى روۋبەرى سەۋزايىيەۋە، (ھو بىن، 1ى ئاب 2024) [xv]، لەم شارەدا لەسالى 1950دا رېژەى سەۋزايى 1.3%، لەماۋەى سالانى 2012 بۇ 2015 پىرۇژەى بەك مىلۇن دەشتايى لەسەر روۋبەرى 666 كىلۇمەتر دوۋجا جىبەجىكرا كە بوۋەھۇى چاندنى زىاتەر لە 50 مىلۇن نەمام و زىادبوۋنى رېژەى سەۋزايى و دارستانەكان بۇ 34%، لەماۋەى كەمتر لە دەبەى رابردوۋدا و لەسالى 2019دا ئەم رېژەبەش گەشىتوۋەتە 44% و بەبەككە لە شارە سەۋزەكان لەجىھان ناۋدەبىرېت، (نا ياۋ، سىسىل سى كۇنچىندىك و جون يانگ، 18ى كانوۋنى دوۋەمى 2019) [xvi].

ھەرۋەھا، لەسالى 2021دا ژمارەى رۇژەكانى سال كەۋا باشتىن ھەۋاى پاكى ھەبوۋە لەم پايتەختەدا گەشىتوۋەتە 288 رۇژ، واتە بەرېژەى 78% بەدرېژايى سال بەپىي ستانداردە نىۋەۋەلەتتەبەكان ھەۋاكەى پاك بوۋە، لەكاتىكدا دەبەك پىشتەر و لەسالى 2013دا تەنبا 174 رۇژ ھەۋاۋەكى پاك و كوالىتى باشى ھەبوۋە.

چەند سەرنجىك و كۇتايى

بەكەم: كالى چىنى كوالىتى خراب نىبە و ھەرزانىش نىبە، بگرە لە زۇرېك لە براندە جىھانىيەكان بۇ جلوبەرگ، كالى جوانكارى و پىداۋىستىيەكانى ناومال و نامىرە كارەبايى و ئەلىكتىرۇنىيەكان تاۋەكو ئۆتۆمبىل و ھتد گرانتەر، ئەى ئەو كالىيانەى لە نىوخۇى ھەرىمى كوردستان و عىراق بە چىنى دەفرۇشرىن بۇ ھەرزانن و كوالىتى خرابە؟ ئايا بازىرگانەكانى ئىرەبە لە كارگەكەى جىھانەۋە داۋاى كوالىتى نزم و ھەرزانى لەنرخ دەكەن يان سىياسەتى دەۋلەتى چىن بۇ فرۇشتنى بەرھەمەكانى بە ولتاتانى جىھانى سىيەم و دواكەوتوو، كە ھەركاميان بىت ھەم چىن و ھەم دانىشتوانى ئەم ولتاتەش زىاندمەند دەبن، چۈنكە ماۋەى بەكارھىنانى كەمە و بەفىرۇچوۋنى سامانە.

دوۋەم: كرانەۋەى ئىستاي چىن نەك تەنبا بەرۋوى دەرەۋەدا بەلكوو لەنىوخۇشدا نۆپىيە، چۈنكە ھىشتا دانىشتوانەكەى خۇى لەماۋەى

رابردوو بههۆی سهختی ئابووری و ئیستا بههۆی زۆری کاژیرهکانی کارکردنهوه کهوا له ههفتهیهکدا دهگاته 60 بۆ 72 کاژیر، واته شەش رۆژ له ههفتهیهکدا، که ئەمەش چەندین کاژیری لهولتانی رۆژئاوا زیاتره، سەرەرای سهختی دۆزینەوهی کار نەیتوانیوه بهرووی دەرەوهدا بکریتهوه. هەرۆهها، روویهکی دیکه ئه کرانهوهی چین بهرووی جیهان لهرووخساری دانیشتوانهکهیدا بهروونی دەرەکهوئیت کاتیکی شۆفیریکی تهکسی بیانییهک دهبینی بهخۆشحالییهوه و بههیما پێشانی دهدات چەند هەز دهکات وینیهکی ئەو گەشتیاره بگریته گواستووویهتییهوه که چینی و چاو بچووک نییه، ئەمه سەرەرای ئەو دایک و باوکە کهوا هەز دهکەن منداڵهکانیان فیری زمانی ئینگلیزی بن و وینیهک لهگهڵ ئەو کهسه جیاوازانهدا بگرن هاتوونهته شارهکه یانهوه، ئەمه ئەگەر بۆ پایتهخت و شاره گهورهکان راست بیته ئەو بۆ شار و گونده دووره دهستهکان دهبیته چۆن بیته؟

سێیهم: خالیکی دیکه سهرنجراکیش دابرینی چین له جیهانی سۆشیاالمیدیا و پلانفۆرمهکانی رۆژئاوا، بهجۆریک کهوا کاژیرهکانی بهکارهینانی له ولتانی دواکهوتوو یهک لهسەر سیی کاتی رۆژانهیه، ئەگەر له چین دیویکی کرانهوه نهبیته بهرووی جیهان و سیاسهتی دهولته بۆ کۆنترۆلنهکردنی دانیشتوانهکهی لهلایهن رۆژئاواوه، ئەوا بهدنیاییهوه دیوهکهی دیکه گرنگیدانه به نیوهپۆک تاوهکوو رووکهش، ههریویهش خولیکی گهوره به بهشداریی نوینهری 16 دهولته و نهتهوهی جیاوا، و زیاتر له 40 بهشداریوو و خهرجیهکی سهروو سهت ههزار دۆلاری له پرۆگرامهکهدا به موبایلکی یهکیک له خۆبهخشهکان چالاکییهکانی رۆژانهی تۆمار نهدهکرا.

چوارهم: لهم قوناخهدا، چین کار لهسەر تهواوکردنی ژیرخان لهنیوخۆ و بهستنهوهی به جیهانهوه دهکات، که ئەمەش دەرخری شیوازی پهلهاویشتنی چینه له جیهان بهتایبهتیش بۆ ولتانی دواکهوتوو له ئاسیا، رۆژههلاتی نیوهپراست و ئەفریقا. هەرۆهها، پێشکهوتنی چین تهواو جیاوازه له ولتانی رۆژئاوا و پێشکهوتوو دیکه جیهان، بۆ نمونە بهیژینگ ته نیا لایهکی پێشنهکهوتوو بهلکوو ههمووی پیکهوهیه و ژیرخانی خزمهتگوزارییه گشتیهکان بۆ هههوانه.

لهکوتاییدا، چین لهبنیاتنانی ژیرخانی نیوخۆیی و گهشهکردنی ئابووری و بهروهدهکردنی کۆمهلهگه و گواستنهوهی بۆ ئابوورییهکی ئەلکترۆنی و دابینکردنی ژبانکی باشتەر بۆ دانیشتوانهکهی موعجیزههێ خولقاندوووه، نایا دهتوانیته ئەم موعجیزهیه بۆ ولتانی سەر ریگهه یهک پشینه و یهک ریگهش بگوازیتهوه یاخود نا، ئەوا دهبیته چاوهپوان بین.

سه رچاوهکان

-
- [i](#) World Economic Forum. (2024, July 1). Where is China's economy headed? Retrieved from <https://www.weforum.org/agenda/2024/06/china-economic-outlook-growth-trade>
- [ii](#) World Bank Group. (2023, September 25). Lifting 800 million people out of poverty – New report looks at lessons from China's experience. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/04/01/lifting-800-million-people-out-of-poverty-new-report-looks-at-lessons-from-china-s-experience>
- [iii](#) Jia, R. (2024, August 2). China's urbanization strategy and infrastructure construction. Institute of Spatial Planning and Regional Economy, NDRC
- [iv](#) National Bureau of Statistics of China. *China Statistical Yearbook 2023*. Retrieved from <https://www.stats.gov.cn/sj/ndsj/2023/indexeh.htm>
- [v](#) Li, H. (2024, August 10). The innovation and application of the PPP model in infrastructure financing at home and abroad. School of Economics and Management, Beijing Jiaotong University
- [vi](#) Dongming, W. (2021, August). The development of ports, shipping industry, and its foreign trade in China. Institute of Comprehensive Transportation, NDRC
- [vii](#) Belt and Road Portal. (2024, August 16). Belt and Road Initiative official website. Retrieved from [https://www.beltandroadportal.com](#)
-

[viii](#) GDP per capita (current US\$) | World Bank Gender Data Portal.. World Bank Gender Data Portal.]
<https://genderdata.worldbank.org/en/indicator/ny-gdp-pcap-cd?year=2012>

[ix](#) BBC News. (2021, February 25). China's Xi declares victory in ending extreme poverty. Retrieved from]
<https://www.bbc.com/news/world-asia-china-56194622>

[x](#) National Bureau of Statistics of China. (2024, August 18). *Yearbook*. Retrieved from]
[/https://www.stats.gov.cn/english/Statisticaldata/yearbook](https://www.stats.gov.cn/english/Statisticaldata/yearbook)

[xi](#) · Liu, L. (2023, August 9). Low-cost affordable housing and financing measures. China Academy of Macroeconomic]
.Research

[xii](#) · Cui, K., & Shoemaker, S. P. (2018). A look at food security in China. *npj Science of Food*, 2(1).]
<https://doi.org/10.1038/s41538-018-0012-x>

[xiii](#) Pan, C. (2024, August 3). Informatization and network communication. National Engineering Lab for DTV, Tsinghua]
.University

[xiv](#) UN Environment. Beijing's battle to clean up its air. Retrieved from]
[/https://www.unep.org/interactive/beat-air-pollution](https://www.unep.org/interactive/beat-air-pollution)

Bloomberg. (2022, June 14). China's clean air campaign is bringing down global pollution. Retrieved from
[https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-06-14/china-s-clean-air-campaign-is-bringing-down-global-pollution?e
mbedded-checkout=true](https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-06-14/china-s-clean-air-campaign-is-bringing-down-global-pollution?embedded-checkout=true)

[xv](#) · Hu, B. (2024, August 1). Urban development planning in China: A case study of Beijing. Beijing University of]
.Technology

[xvi](#) Yao, N., Van Den Bosch, C. C. K., Yang, J., Devisscher, T., Wirtz, Z., Jia, L., Duan, J., & Ma, L. (2019). Beijing's 50 million]
new urban trees: Strategic governance for large-scale urban afforestation. *Urban Forestry & Urban Greening*, 44, 126392.
<https://doi.org/10.1016/j.ufug.2019.126392>